

Megjegyzések Jókai Mór politikai szerepéhez a kiegyezést követő években

A magyar középbirtokos nemesség, mely 1848-ban a polgári forradalom és nemzeti szabadságharc vezetője volt, a forradalomtól való fokozatos elfordulása után 1867-ben a kiegyezés útjára lépett. Történelmünk és irodalmunk fontos kérdése, hogy az 1867-es kompromisszum megkötésében a nagybirtokos arisztokrácia mellett a középbirtokosság is döntő szerepet játszott. 1867 az 1848-as osztályszövetség ellenkezőjét hozta létre. Míg 1848 a közép-nemességnek a néppel való összefogását jelentette a Habsburgok és az aulikus, konzervatív arisztokrácia ellen, a nemzeti függetlenség és polgári átalakulás megvalósításáért, 1867 jelezte ugyanennek az osztálynak alkuját mind a Habsburgokkal, mind a nagybirtokkal, egyben a nemzeti függetlenség és polgári átalakulás felemás megvalósítását s a népérdekek cserbenhagyását.

A pártviszonyok alakulása 1861 és 1867 között meggyőzően bizonyítja, hogy az egész középbirtokos nemesség együttesen munkálkodott a kiegyezés előkészítésén. Mégis a kiegyezés megkötésének közvetlen küszöbén két politikai pártban helyezkedett el, részben Deák Ferenc kormányzópártjához, részben a kiegyezés ellenzékeként fellépő Tisza Kálmán pártjához csatlakozott. Mindkét pártban jelentős számú nagybirtokos is helyet foglalt. A nagybirtokos érdekeket azonban elsősorban a kormányzó Deák-párt képviselte. A harmadik párt, az ún. szélsőbal, ha volt is számos középbirtokos tagja, elsősorban kispolgári jellegű párt volt.

Sokan taktikából, mások, különösen a volt emigránsok közül, ildomosságból csatlakoztak Tisza Kálmán balközépi pártjához, mert szabadságharcos múltjukkal összeegyeztethetetlenek tartották azonnal a kormányzópárthoz csatlakozni. A párttagság és a politikai közvélemény nagy részét a közép-nemesség évszázados függetlenségi harca, s különösen 1848 hagyománya tartotta lenyűgözve.¹

Ezek a középbirtokosok elégedetlenek voltak 67-tel, de mindenesetre olyan alapnak tartották, mely módot nyit a nemzeti önállóság teljessé tételére. A nemzeti önállóság követelése mögött a közép-nemesség politikai vezetőszerepének igénye húzódott meg. Törekvés az 1848-ban már birtokolt s a jövőre is felcsillant vezetőszerep biztosítására.

A függetlenség s a vezetőszerep biztosítása irreális, illuzórikus cél volt, a fennálló osztály-erőviszonyok mellett nem lehetett azokat megvalósítani. A kiegyezéssel ugyanis a politikai főhatalom a gazdaságilag legerősebb és

¹ A balközépi pártalakulás okaira l. *Gratz Gusztáv*: A dualizmus kora. I. Bpest, 1934. 29—30. o. — *Hóman—Szeklú*: Magyar Történet V. Bpest, 1936. 471—472. o. — *Móricz Pál*: A magyar országgyűlési pártok küzdelmei a koronázástól a Deák- és balközéppárt egybeolvadásáig. Bpest, 1892. 11. o.

a kapitalista gazdálkodásban legelőrehaladottabb nagybirtok kezébe került. A kiegyezést tehát objektíve nemcsak a nagybirtok és a középbirtok érdekességét, de a tőkés gazdálkodásban előrehaladottabb nagybirtok vezetőszerepét és az ugyanezen a téren elmaradott középbirtokosságának a hatalomban való hátraszorulását is jelentette, akár tudatában voltak ennek a kiegyezést megkötő osztályok és rétegek, akár nem. A kiegyezést követő évek politikai harcai azt mutatják, hogy a középbirtokosság nem volt ennek tudatában. E réteg reális érdekei alapján törekedett a kiegyezésre, anélkül azonban, hogy e lépésnek minden politikai következményét előre látta volna. S ha hajlandó volt engedni az önálló Magyarország vágyalmából, nem gondolta, hogy ezzel engednie kell a politikai szerepből is: a politikai vezetőszerepet továbbra is magának követelte.

A pártviszonyok alakulása élesen kifejezi az osztályok reális érdeke és tudata közötti ellentétet; s az elmaradt tudatból folyó törekvések, tettek maguk is befolyásolják az események menetét.

Ismeretes, hogy a Deák-párt reális érdekeinek megfelelően tömöríti a középbirtok egy részét: ott is szerepet játszott azonban — különösen a vezetők egy részénél s az egykori centralistáknál — az a tévhit, mintha a Deák-pártban meglevő középnemesei többség a nagybirtokkal szemben a középnemesei hegemonia biztosítását jelentené. Ez azzal az illúzióval fonódott össze, hogy bizonyos mérsékelt liberális politikát lehet folytatni a középnemesség vezetésével. A középnemesség másik része az, amely a maga vezetőszerepét a teljesebb nemzeti önállósággal látta összekapcsoltnak, azt az illúziót táplálta, hogy ennek megvalósítására a Habsburgokkal szövetségben, reformok útján is képes. A balközép-párt a középnemesség eme részének illúzióit kifejezve programjába vette a függetlenség alkotmányos úton való megvalósítását. Ezzel az illúzióra épült programmal és politikai cselekvéssel lehetőséget nyújtott arra, hogy a nép figyelmét a kiegyezés népellenes voltáról s a kiegyezést megkötő középnemesség népellenessé válásáról elterelje, a 67-es kiegyezéssel szembeni népi elégedetlenséget levezesse. S ez volt a párt egyik fő politikai funkciója.

A középnemesség függetlenségi hivatásáról táplált illúziók s az uralkodó osztályok érdekét szolgáló szükségszerű „levezető” szerep összefonódott ebben a pártban. Több, mint érdekes véletlen, jelképes jelentőségű, hogy a középbirtokosság hatalmi illúzióinak egyik legfőbb képviselője s egyben a nép iránti vezetőszerepnek — valójában levezetőszerepnek — is legtudatosabb hirdetője Jókai, az író, hírlapíró és politikai vezér. Jókai már az 1861-es országgyűlésen az akkor magát határozottnak nevező, későbbi balközép-párthoz, Tisza Kálmán pártjához tartozott. E párt elveinek propagálása és terjesztése céljából indította meg 1863. január 1-én „Hon” c. lapját, melynek kiadó-tulajdonosa és felelős szerkesztője volt. Egy havi működés után a lap szerkesztője ellen eljárás indult Zichy Nándor grófnak egy a perszonalunióról írt cikke miatt. Pár hónap múlva a lap elleni eljárás miatt Jókai kénytelen volt a szerkesztésről lemondani, s csak 1865 augusztusban vette át ismét a lapot.² Jókai lapja fontos szerepet töltött be a párt szervezése és nézeteinek propagálása körül. A párt vezére, Tisza Kálmán Jókaihoz címzett alföldi leveleiben és egyéb cikkeiben is itt fejtette ki politikai nézeteit, melyeknek Jókai lelkes hívéül szegődött, sok-

² L. erre nézve *Takáts Sándor*: Jókai Mór politikai beszédei I. Bpest, LXXI. és köv. o.

szor következetesebben képviselte azokat és határozottabban kitartott mellettük, mint maga Tisza. Tisza az „Alföldi levelek Jókai Mórhoz” című, a Honban 1864. nov. 8. és 18. között írott cikksorozatában a nemzet sorsa feletti bizalmát fejt ki a politikailag szélesedő időszakban, s miközben fejtegeti a különböző osztályok helyzetét és műveltségi színvonalát, a középbirtokos nemesség helyzetét, hiányait elemzi és feladatait eseteli legkimerítőbben. „A magyar középosztályt legfőképpen a középbirtokos volt nemesség alkotja, az ügyvédek, orvosok, tanárok, lelkészekkel stb. ezeknél már a felsőbb műveltség terjedtségét részint csekélynek, részint ferde irányúnak, s legalább is egyoldalúnak tartom.”³ Azért bírálja ezt az osztályt, mert benne látja a nemzet, a haza jövőjének legfőbb tényezőit, a körében tapasztalt hiány vagy gyengeség fáj leginkább lelkének.⁴ Hibásnak tartja azokat a nézeteket, melyek részint a néposztályra, részint kizárólag a nagyvagyonú arisztokráciára fektetik a súlyt, nyilván ezeknek is fontos szerep jut, de „mindenik csak úgy tehet valamit”, ha „művelt középbirtokos osztályunk van. Ez lehet csupán vezére a népnek, mellyel mindennap érintkezésben él, ez adhat csupán támaszt a felsőbb arisztokráciának.”⁵ Hibának tartja, hogy csak a jogi és hivatali pálya ismeretes ez osztály körében. Úgy látja, csak ha a gazdaszat, ipar s egyéb pályák felé fordul, maradhat az, „ami hajdan a csatatereken volt, a nemzet fő ereje”. A kereskedelmi és ipari pályára való áttérés mellett ragaszkodni kell a birtokosnak földjéhez, mert ez biztosítja a legnagyobb függetlenséget, és éppen a középbirtok. Középbirtokon Tisza olyan földterületet ért, melyen egy család szakszerű vezetés mellett kényelmesen megélhet, művelheti magát és jut ideje a közügyekre is. Az igen nagy birtokot alkalmazkodónak tartja, s ezért a független politika vitelére alkalmatlannak; a „kisbirtokosnak pedig... ideje s kellő műveltsége nincs a közügyekhez”. Politikai szempontból tehát a középbirtokost illeti az elsőség, de így áll a viszonyaink közötti államgazdaszati szempontból is,⁶ tehát a középbirtoktól függ legtöbb a haza jövőjére nézve. *„Csak általa támogatva lévén képes hazafi kötelességének haszonnal megfelelni a felsőbb arisztokrácia — csak általa vezetve lévén képes feladatára elkészülni az erőteljes, derék nép, melyben távolabb jövődönk legbiztosabb záloga rejlik”* (Eredeti kiemelés). Úgy látja Tisza, hogy az említett hibákat, mint pl. egyoldalú nevelését képes kijavítani ez a réteg.

„Középosztályunk legnagyobb része oly hazafias közszellem által van áthatva, oly gyakorlati ismeretekkel bír a nyolcszázados alkotmányos élet idejéből, hogy nem lehet kétség, miszerint hiányait pótolva, gyengéit kijavítva teljesíteni fogja feladatát, ma úgy, mint hajdan tevő”.⁷ Ezeknek a Tisza által kifejtett elveknek költői feldolgozásával találkozunk majd Jókai nem egy 67 után írt regényében. Tisza már 1865. május 19-én írt cikkében állást foglalt a delegációk eszméje ellen. A cikk megírására a Debatte 125—127. számában megjelent program adott alkalmat, mely Deák nézeteit fejezte ki a közös ügyek intézésének módjáról,⁸ mely 1867-ben különböző módosítások után törvénnyé lett. Tisza az országgyűlés hatáskörének csorbítását látja a delegá-

³ Hon. Alföldi levelek Jókai Mórhoz II. 1864. 9.

⁴ Hon. 1864. nov. 10. Alföldi lev. III.

⁵ Uo.

⁶ Hon. 1864. 12. Alföldi lev. V.

⁷ Hon. 1864. Alföldi lev. VIII. 18.

⁸ L. *Könyi Manó*: Deák beszédei III. Bpest, 1889. 318—319. o.

ciókban, azért tiltakozik ellene.⁹ S két évvel később éppen emiatt a kérdés miatt következik be szakadás a balközépen. 1867 decemberében a balközép egy része — bár helytelenítette továbbra is a delegációk intézményét — vállalta, hogy a Deák-pártiakkal együtt közülük is válasszanak küldötteket a közös ügyeket intéző bizottságba, másik része Jókaival az élen tiltakozott ez ellen. „Törvényes intézményeinket tiszteljük, amíg törvényesek — írja Jókai —, de melyeknek megváltoztatására törekszünk, azoknak megszilárdításához segédkezet nem nyújthatunk.”¹⁰ A pártszakadás miatt Tisza Kálmán kénytelen volt új lapot indítani (1868 januártól Hazánk címmel). Pár hónappal később az ún. bihari program jegyében történt meg a két szárny egyesítése. A program követelte a delegáció és a közös minisztérium megszüntetését, külön magyar hadsereget, a pénz- és kereskedelmi ügyek függetlenségét és az ország törvényes függetlenségének diplomáciai elismerését.¹¹

A program határozott hangját nagyrészt Jókai fellépésének köszönhette. Jókai erőlesen követelte, hogy a koronázás után kiadott júniusi program ellentmondásos részeit maradjanak ki az új programból.¹²

A balközép Jókai-vezette balszárnyát a Deák-párt részéről több ízben az a vád érte, hogy együttműködik a szélballal. Ez a vád nem volt teljesen alaptalan, ha formális egyezség nem is volt a két balszárny között, a Hon és a Magyar Ujság kiegyezést támadó cikkei sokban hasonlítottak egymásra. Gyulai Pál több ízben fellépett a Hon irányzata ellen: „Az állam még meg sem szilárdult közjogi alapjának olynemű megtámadása, minőt a Hon nem éppen siker nélkül folytat, végeredményben éppen úgy fenyegetheti a társadalmi rendet, mint kockáztatja a természetes és békés fejlődés lehetőségét.”¹³ Az 1869-es választások idején különösen hajlott afelé Jókai, hogy a két párt között szövetség jöjjön létre, Tisza azonban megakadályozta azt. Így Jókai is kénytelen volt megelégedni azzal, hogy a szövetség a helyi viszonyoktól függetlenül csak bizonyos vidékeken valósuljon meg.

Jókainak a balközéppárt politikájára, programjára, taktikájára gyakorolt befolyása egymagában is amellet bizonyít, hogy ő nem csupán saját, de a középnemesség egy részének vágyait, törekvéseit fejezte ki, hogy ő nem csupán önmaga illúzióit, de a középnemesség egy részének illúzióját képviselte.

Jókai, aki középnemesei-értelmiségi család sarja, már forradalom alatti politikai szereplésével is kifejezője volt osztálya ingadozásának a forradalmiság és a reformizmus között. A maga egyéni politikai útjával az osztály mozgásának csupán egyik kifejezője. Egy a sok közül, kinek életútja a maga egyedisége mellett is az osztály útjával azonos vonásokat mutatott. (48 tavaszán Petőfivel együtt halad a pesti ifjúság élén. Ő fogalmazza és olvassa fel a 12 pontot; a Nemzeti Színház színpadáról szónokol a néphez; fegyverrel az oldalán harcol a szabadságharcban. Egy évvel később, 49 tavaszán viszont békepárti lapot szerkeszt, melyben a törvényességet a fegyverek szava elé helyezi. Nem sokkal később pedig ismét kardot ragadva harcol a szabadságharc bukásáig, Világosig.)

Ismeretes, hogy a 48/49-es forradalomban a középbirtokosság legfőbb reprezentánsa, a forradalom vezére Kossuth volt, aki mint a forradalom

⁹ Hon, 1865. máj. 19.

¹⁰ Hon, 1867. dec. 28.

¹¹ Hon, 1868. ápr. 1.

¹² L. Jókai és Tisza nyílt levele a Hon 1868. márc. 20., 22. számában, valamint a Hon tudósítása a ... értekezletéről 1868. ápr. 1.

¹³ Pesti Napló, 1868. márc. 14. Gyulai Pál Honról a Honnak II.

vezére azt fejezi ki, hogy „a magyar forradalom egész folyamán szükség volt valakire, aki a demokratikus áramlatot a nemesség felé és a nemesi közép-birtokos réteget a tömegek felé képviselje”.¹⁴

Míg azonban 48/49-ben a középbirtoknak, mint a polgári átalakulás képviselőjének érdekei és céljai a nép érdekeivel és céljaival több lényeges pontban megegyeztek, s ennek megfelelően ugyanazon személy képviselte a forradalmat a nemesség és a nép felé; a néperdekek 67-es cserbenhagyása: az uralkodó osztályok érdekében a kiegyezés igazi értelmének leplezését is szükségszerűen megkövetelte, ezért más személyek és politikai csoportok képviselték az uralkodó osztály érdekeit a király, illetve az osztrák burzsoázia felé, és más politikai személyek és csoportok a nép felé.

A balközéppárt egésze is a politikai közvélemény felé képviseli az uralkodó osztályt, de különösen képviseli a balközép balszárnya, Jókaival az élen. Jókai azért válik a középbirtokosság önmagáról alkotott illúziójának egyik legfőbb kifejezőjévé, mert poéta-írói tudatában a középbirtok hősi múltjának fénye oly bőséggel hull a jelenre, hogy ez nemesak a jelen szürkeségét takarja el, de az osztály jövőjének útját is megszépíti. Ha a középbirtok Tisza Kálmán mögött álló része általában úgy értékeli az 1867-es kiegyezést, mint amely 48-ból sok mindent valóra váltott, s alapja lehet a 48 teljes valóraváltásáért folytatandó alkotmányos küzdelmének, különösen így fogta ezt fel Jókai. „A 67-es győzelmi illúziók nyomán teljesedett ki pályájának utolsó nagy alkotó szakasza.”¹⁵

E szakaszban írja legnagyobb műveit a középbirtokosság hősi múltjáról, az önkényuralom alatti helytállásáról és így tovább. Írói és politikai programja: bemutatni a középbirtokosság hősi múltját, s ezzel jövőjéért harcba buzdítani. A középbirtokosság — úgymond — mely a reformkor-szakban, majd a forradalom és szabadságharc idején a polgárosodás és nemzeti függetlenség kivívásának vezetője tudott lenni, eszményeihez hű maradt az önkényuralom sötét éveiben is; most 67 talaján, alkotmányos úton folytassa tovább harcát a függetlenségért, a polgárosodásért. „A szerelem bolondjai”-ban (1868) élesen leplezi le a Schmerling-rendszert kiszolgáló középnemeseket, akiknél a nemzeti függetlenséggel szembeni árulás a nép elleni árulással párosult. Nem érthetünk egyet Sötér Istvánnal abban, hogy A szerelem bolondjai-nak határozott társadalomkritikája cáfolná Jókai középnemesei osztály-álláspontját. Sötér szerint „ha Jókait kizárólag a középnemesség érdekeinek szószólójaként tekintjük, nem érthetjük meg bírálatát ugyanerről az osztályról”.¹⁶ Ez semmiképpen sem tartható állítás. A középnemesség köréből kikerült, az önkényuralmat kiszolgáló hivatalnokokat elítélték a középnemesség hivatalos politikai vezetői is (Deák, Nyáry és mások) éppen azért, mert az önkényuralommal szembeni behódolás szembenállott a középnemesség egészének érdekével és magatartásával, melyet akkor a passzív ellenállás politikája határozott meg. Aki tehát elítéli e magatartás megszegőit, ezt éppen a középnemesei osztály álláspontjához való hűség alapján, középnemesei osztályálláspontból teheti. „A köszívű ember fia”-ban (1869) a középnemesség és a nép, tehát az egész nemzet forradalmi és szabadságharcának állít maradandó emléket. Az „És mégis mozog a föld” (1870) a reformkori hősök fényével világítja be a jövő útját, s Kazinczy, Kölcsey, Bajza, Katona J. példáját állítja a nemzet

¹⁴ Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. Bpest, 1949. 102—103. o.

¹⁵ Király István: Mikszáth Kálmán. Bpest, 1952. 52. o.

¹⁶ Csillag, 1955. jan. 157. o.

elé. „A fekete gyémántok” és „Az aranyember” a középnemesség polgárosodása érdekében agitál és így tovább.¹⁷ Politikai koncepciója mellett tesz hitet Jókai az „És mégis mozog a föld” előszavában: „... tartozom e kísérlettel azoknak, kik csüggedést éreznek a megkezdett mű folytatása alatt, kik félelemmel tekintenek a sötét jövőbe: Nézzétek, így küzdenek azok, kik e művet megkezdték: ilyen sötét vala a múlt!” Jókai koncepciójában tehát a 67-es osztályszövetség nem a 48-as ellentétét jelenti. Egyébként természetesen a kor és középbirtokosság csak kevés képviselője előtt világos 1848 és 1867 ellentéte. Kossuthon kívül csak néhány szélbaltapárti vezető egyéniség előtt, de náluk is csupán a függetlenség kérdésére korlátozva. Természetes ez, hiszen nem volt még a történelem folyamán sohasem olyan osztály, mely régi eszményeihez való hűtlenségét beismerte volna, ha nem tudott helyébe lelkesítőbb újakat állítani. Éppen nem lehet azt várni a középbirtokosságtól. Jókai szemléletében 67 nem 48 reakcióját, ellenkezőleg, valamiféle eredményét jelenti, amivel nem teljesen elégedett ugyan, de melynek megváltoztatásában bízik, mert bízik osztálya erejében, melynek tagjait, ha a hősi elődök epigonjainak is, de mégis ugyanazon eszme harcosainak tartja, melynek egykor „földreiport óriásai voltak”. A középnemesség a „hősi elődök művének folytatója”.

Íme Jókai, illetve a középbirtokosság illúzióinak képe. Az a költő, kit osztálya jövőjébe vetett hite a középnemesség függetlenségi törekvéseiből született sajátos magyar romantikus irodalom utolsó nagy képviselőjévé avatott, a reakcióssá vált osztály illúziókra épült függetlenségi törekvéseinek politikai képviseletét is vállalhatta. A romantikus író, ki a középnemesség haladó függetlenségi törekvéseinek úgy vált maradandó irodalmi kifejezőjévé, hogy ez osztály legdicsőbb harcainak részese volt: saját élményét emelte a költészet magaslataira: csak ő lehetett képes arra, hogy a hősi emlék dicsfényében az illúziót valónak fogja fel, s egy irreális ügy vezető harcosául szegődjék. A politikai vezért és tömegeit politikai cselekvésre az író lelkesítette, s az író attól a politikai mozgalomtól kapott költői ösztönzést, mely nagyrészt osztálya illúzióinak köszönhette létét.

Harcolni a nemzeti függetlenségért — írta zászlajára a balközéppárt a jelszót Jókaiival az élen, mely igazi értelmére lefordítva alig jelentett többet, mint továbbra is fenntartani a népnek a középbirtokosságba vetett bizalmát, a középbirtok egy részének befolyása alatt tartani a népet.

A középnemesség önmaga vezetőszerépéről, függetlenségi törekvéseiről táplált illúziója alkalmas volt tehát arra, hogy objektíve a népi elégedetlenség levezetését, a nép félrevezetését szolgálja. A középnemességnek a nép vezetését vállaló politikai hivatása éppen azért Jókai tollából nyert kifejtést, mert a levezető szerep népellenes értelmét Jókai őszinte hitének s ebből táplálkozó műveinek aranyfedezete eltakarta. S ha Jókai a középnemesség jövőjébe vetett hitét elsősorban klasszikussá vált irodalmi remekműveivel dokumentálta, a balközépnek, illetve a középbirtokosságnak a néppel szembeni kötelességeire napi politikai cikkeiben és politikai beszédeiben figyelmeztetett.

Mintha Jókai csak azért vált volna a középnemesség illúzióinak irodalmi és politikai kifejezőjévé, hogy az osztály jövőjébe vetett hite ösztönözze tollát

¹⁷ E művek irodalomtörténeti elemzését, — melyek az említett illúziókat kiemelik, anélkül azonban, hogy *egyéni* illúzióknál nagyobb jelentőséget tulajdonítanak neki — lásd *Sötér István: Jókai útja* c. tanulmányában, Csillag, 1954. dec. és 1955. márc.

osztálya dicső múltjának s egyben az egész nemzet hősi korszakának megörökítésére, s ezzel az irodalmat remekművei sorozatával ajándékozza meg; másfelől e hit szónoklatokká s napi politikai cikkekké válva megkönnyítse az áruló nemesség ügyét a nép előtt: segítse eltakarni igazi arcát.

Jókai nyomban a kiegyezés után, 1867 május elején indított „A politika a malom alatt” c. cikksorozatában kifejti a balközép-párt néppel kapcsolatos politikáját, politikai hivatását. Jókai cikksorozatával a szélbali „Magyar Ujság” és a kormánypárti „Magyarország” között megindult vitához szól hozzá.

A „Magyar Ujság” a nemzeti kérdés helyes megoldását s az adóterhek csökkentését azzal látta biztosíthatónak, ha e kérdések törvényhozási útra való terelése előtt erőteljes közvélemény kialakítására törekszik, ezért népgyűlések tartását követelte.

„Mely úton juthatunk el gyorsan és biztosan ahhoz, hogy a nemzetiségi kérdés minden legitim igényei felvilágosíttassanak s annak megoldása előmozdítottassék.

Mi módon érhetjük el azt, hogy az adók leszállítottassanak és a helytelen és igazságtalan indirect adók általában eltöröltessenek, vagy helyesebben mondva, hogy a mostani elviselhetetlen adóterheknek s az indirect adóknak törvényhozási úton való állandósítása meggátoltassék. . .

Egy erőteljes közvélemény kifejlesztésére kell törekednünk. . . lendületet kell adni a népgyűlések tartásának.”¹⁸ A „Magyarország” ijedten reagál a javaslatra, helyteleníti a „Magyar Ujság” népgyűlésekre vonatkozó fejtegetéseit. Elvállalja-e a Magyar Ujság a felelősséget afelől, hogy csak az őszinte hazafiság közeledik a néphez, nem fog-e a túlzás eszközeivel élni szokott reakció is megjelenni a népgyűléseken. . . „Meg tudja-e a Magyar Ujság különböztetni a farkast a báránytól?”¹⁹ A függetlenségi Magyar Ujság büszke öntudattal hivatkozik álláspontjára, mely szerint „a nép, a nemzet a legfőbb hatalom, annak ítélete a legfőbb ítélőszék, az utolsó fórum. . . Mi nem tartjuk a népet oly együgyűnek, hogy ha a szabadulás és nyilvánosság minden módja kitérül előtte, meg ne tudná ítélni, hol a reakció s ki a reactionárius.”²⁰ A vita még tovább folytatódik, s a két lap cikkírója egyre szenvedélyesebb hangon támadja egymást, amikor közbeszól a Honból Jókai.

Cikksorozatának célja, hogy a középnemességet, illetve a balközépet a nép politikai irányítására hívja fel. „. . . az egész ország tele van népgyűlésekkel, s a politikai intelligenciának nem az a bűne, hogy azokat előidézte, vagy hogy hibás irányt adott nekik, hanem az, hogy igen sok helyütt elmaradt belőlük s elmulasztja azoknak minden ponton irányt adni. Amíg a jobboldal és a baloldal azon vitatkozik, kinek a feladata a népgyűlések irányító helyeit elfoglalni, addig elfoglalja azt egy harmadik. Egy minden politikai párton kívül álló, fölötte gyanús elementum s a vitatkozó pártok egyszersak arra a meglepetésre ébrednek, hogy mikor kenyértörésre kerül a dolog, egészen ismeretlen táborok és zászlók viszik el előlük a győzedelmet.”

„A legtisztább magyar ajkú népségek közepett elbuknak a régi szabadelvű pártvezetők, el a forradalmi vértanúk. . . s felmerülnek fölöttük a kényuralom volt eszközei, azúttal phrygiai sapkával fejükön, Proudhon tanaival kezeikben, s a »nem fizetünk« és »osztozunk« jelszavaikkal zászlóikon.

¹⁸ Magyar Ujság, 1867. ápr. 25.

¹⁹ Magyarország, 1867. ápr. 26.

²⁰ Magyar Ujság, 1867. ápr. 27.

És ez történik a magyarság központjaiban, ahol az intelligens pártok a néppel naponként érintkezhetnek, magukat megérthették, hírlapjaik által felvilágosítást terjeszthettek, érdekeiket azonosíthatták ; — azaz, hogy mind-
ezt megtehették volna, ha el nem mulasztották volna. . .

Mi történhetik még az idegen ajkú népségek között, akikkel pártveze-
tőink csak alig érintkeznek, akikhez egyetlen egy érdekeinkben felvilágosítást
terjesztő hírlap saját nyelvükön szerkesztve nem küldetik? Azt csak az irgal-
mas Isten tudja. . . *de éppen az a hibánk, hogy sem az oppositio, sem a kormány
nem érvényesíti befolyását, nem ragadja meg a politikai vezetés misszióját a
nagy néptömegek előtt,* ugyanakkor, midőn azt alkotmányos újjászervezé-
sünkben főtényezőül szerepeltetjük.”²¹

Jókai tehát — amint a fentiekből kitűnik — azt kifogásolja, hogy
a középnemesi politikusok nem ragadják magukhoz a népgyűlések vezetését,
s féltő, hogy a színmagyar lakta vidékeken s még inkább a nemzetiségek által
lakott területeken is az uralkodó pártoktól idegen személyek befolyásolják
a népet, azaz — Jókai szavaival — . . . a politikai »higlife«-tól elkülönítve
alakítja és fejt ki magát a »malom alatti politika.«”

„Malom alatti” politika megjelölés alatt Jókai a nép önálló politikáját
érti, melyet a legmagyarabb nagyalföldi városainkban levő terjedelmes száraz
malmok eresze alatt heverő napokon összegyülekezve alakít ki a község lakos-
sága, „s ott saját eszmejárásuk szerint intézik a község sorsát, nem ritkán az
országét, sőt néha Európáét is”. „. . . amidőn tettekre kerül a dolog, igen
gyakran az történik meg, amit a malom alatt határoztak, és nem az, ami
a hatalmak titkos kabineteteiben s a bölesek zöld asztalainál ment végbe ;
amire sűrű példáink vannak a közel múltból is.”²²

Jókai részletes elemzést szentel annak, mi a malom alatti politika, hogyan
különíti el magát a „zöldasztal-politikától”, melyek a malom alatti politika
veszélyei a vezető osztályokra nézve s végül, hogy „mit kell tenni a nemzet
intelligentiájának, hogy *az alsóbbrendű politikát saját alkotmányos érdekeinek
megnyerje, és annak tulajdon magasra kitűzött céljai ellen fordítását tétlenül
el ne nézze*”, vagyis mi módokat kell szem előtt tartani, hogy „*a néphangulat
és az intelligencia felfogásai között összhangzatot tudjanak létrehozni*”.²³

Ebből a cikksorozathból nemcsak a *balközép* levezető szerepéről vallott
tudatos nézeteket ismerhetjük meg, hanem Jókainak a népről alkotott fel-
fogását is.

„A köznép politikai érzülete józan, kitartó és helyes. Bizonyítják ezt
a legközelebbi provizórium évei, amidőn egy alkotmányellenes kormány
az intelligens osztályból minden hivatalra kapott embert Magyarországon ;
egész szervezetét összeállíthatná az alkotmányt megsemmisítő-apparátusnak ;
hanem egyhez nem mert hozzáfogni, a nép megszavaztatásához : tudta,
hogy ott kudarcot fogna vallani.”²⁴

„Nagy része volt a malom alatti politikának abban, hogy az abszolút
rendszer gyökerét nem verhetett sehol. Absolutismus idején és alkotmányos
válságok alatt a földműves, a mesterember a legfüggetlenebb politikus ; ő nem
vár semmi jutalmat semmi kormánytól, szabadon bírálhatja azt meg ; maga
tenyerével tartja fenn magát, s nem függ a hivatala senki jóvoltából. . . két

²¹ Hon, 1867. máj. 5. Kiemelés tőlem. — M. K. V.

²² Hon, 1867. máj. 7.

²³ Hon, 1867. máj. 5. Kiemelés tőlem. — M. K. V.

²⁴ Hon, 1867. máj. 8.

retentő catastrophának kellett csattanóan bebizonyítania, hogy a nép politikája a kormány politikáját elítéli." Az 1859—1866-ban kiállított seregekkel nem tudott győzni Ausztria, a malom alatti politika közönyt ültetett a honvédbe. Hiába mondták, hogy Magyarországon szabadság van, jelentéktelen levélből, melyet a cenzúra átengedett, megtudta a honvéd, hogy nincs.²⁵ Jó az, hogy az abszolutizmus idején a nép elkülönítette magát a hivatalos politikától. Viszont nemcsak politikai téren, hanem társadalmi téren is száz meg száz cím alatt áll elkülönözve a nép saját nézete az értelmiségtől.

A véleménykülönbségek többnyire anyagi viszonyokra vonatkoznak. Mindig ugyanaz a jelszó: „nehéz a szegény embernek az élete”. „Hogy nehéz megélni a szegény embernek, annak legtöbb oka ismét az általános politikai calamitáshból eredt: terhős volt az adója, rossz időben hajtották be rajta, keserves kényszerítéssel; terhelő és bosszantó volt a közmunka kiszolgáltatás; ha elérvult, lelkiismeretlenül kezelték vagyonát; — eselédjét, fiait minden évben sorozás alá vették, s vagy munkáskéz nélkül maradt, vagy keserves pénzzel vesztegette meg a vizsgáló urakat; . . . Ámde vannak szociális contraversziák nagy számmal, mik egészen magántermészetűek, s a köznépet és a magánbirtokos osztályt szakadatlan elkülönítik. . . Oly magánjellegű anyagi viszályokból gyakran tudnak nálunk politikai kapitálist verni. . . Nincs félelmesebb politikai ellenfél, mint egy helyi viszonyokkal ismerős demagóg”.²⁶

A cikk ezután azt fejtegeti, hogy ezek a demagógok olyan t érre viszik a politikát, mely téren a szélsőbal nem versenyezhet velük, annál kevésbé, hiszen a szélsőbal csak az országház falán belül szélbal, az országházon kívül tőle balrább állók is vannak, kiknek jelszava „csak semmi törvény, ami nekünk kényelmetlen”. A cikkben Jókai a továbbiakban azt fejtegeti, hogy „a törvényhozás tagjai maguk szolgáltatassá a commentárt ahhoz, amiben a törvényhozás megállapodni jónak látta s ne hagyják el a dolgot annyira, hogy a malom alatti politikusok adják a commentárt hozzá”.

A nép eddig az alkotmány helyreállításában még nem igen lát egyéb érzékileg felfoghatót, mint a tisztviselők helyreállítását. A közvetlenül őt érdeklő kérdések, a terhek könnyítése, a jólét előmozdítása, a haza védelmének óhajtott rendszerezítése még mindig csak remény és ígélet, s tudjuk, hogy annak megvalósításához még igen szép időnek kell eltelni. Miért van ez így, jól van ez így, meddig kell ennek így lennie? Ezek iránt, hogy felvilágosítást adjon a népnek, legalábbis a képviselő kötelessége. Az ő kötelessége a közjogi enigmák megfejtésén kívül a választó kerületében előforduló magánérdekű közóhajtságoknak törvényhozás útján mikénti teljesíthetése iránt is megnyugtanni a kedélyeket ott, ahol azok izgatják. *Ily értelmű megnyugtató más felfogás szerint, mint aminőt az országgyűlés baloldali tagjai a tekintetben követnek, véleményünk szerint nem is ajánlható.*²⁷

„Mert a jelen helyzetet tekintve sem a kormánypárt, sem a szélsőbaloldal abszolút nézetei általánosságban nem célravezetők.

Mert ha jobbfelől azt hirdeti valaki a népnek, hogy a közösügyi többségi javaslatnak, mint az egyezkedés föltételének elfogadásával már most minden meg van nyerve, amit csak hazafiak és családapák kívánhattak, a nép könnyen

²⁵ Hon, 1867. máj. 7.

²⁶ Hon, 1867. máj. 8.

²⁷ Kiemelés tőlem — M. K. V.

azt fogja kérdezni, hogy mi hát az a minden? S miután anyaggá tömörülve ebből a mindenből még nagyon keveset lát, elveszti ránézve az eddigi vezető intelligencia gyakorlott fölényét és azon túl jár a maga esze után, mint már példákat láttunk rá.

Ha pedig balfelől azt a nézetet oltják át a népbe, hogy a kiegyezés föltételeinek átvállalásával minden el van veszve, akkor a süllyedő hajó népeségének azon kétségbeesését idézhetjük elő, melyben nem kérdezi többé senki, mi szolgálna a közös megmaradás javára, hanem csak azt, hogy mit menthetne meg kiki saját magának?"

Világosan látható tehát Jókainak néptől való félelme, a nép anarchiájától való félelem.

„Azért pártunk nem követheti sem a categoricus bizalomhirdetés, sem a felizgatás politikáját a nép között, hanem a hideg józan igazmondását. És ezt tartjuk helyes feladatnak.

Elmondani a népnek, hogy bizony sok változás nem úgy ütött ki, ahogy óhajtottuk, sok megmaradt, aminek megváltozását nagyon vártuk volna.

De azért nem mondjuk, hogy ami a kedvünk ellenére történt, az megváltozhatatlan, s ami még nincs eltávolítva, az örökre megmaradt.

Sőt elfogadjuk a kezünkbe adott eszközöket, elfoglaljuk a számunkra nyílt tért mindenütt, hogy nézeteinknek a gyakorlati életben érvényt szerezhessünk.”²⁸

Ezek a fejtegetések kifejezik Jókai és a középnemesség félelmét a nép önálló politikájától, a balközépi politikusok szerepét abban látják, hogy a népet saját politikai befolyásuk alatt tartsák s „levezzék” a kiegyezéssel szembeni elégedetlenséget.²⁹ Ebben a feladatban később is részt vett Jókai. Egyrészt lapjaival (Hon, Igazmondó); ez utóbbi külön a nép számára szerkesztett politikai lap volt, másrészt politikai beszédeivel. 1868 tavaszán, amikor a kiegyezés elleni elégedetlenség legmagasabbra csapott, Jókai politikai körutatót tartott az országban a kedélyek csillapítására.³⁰

ЗАМЕЧАНИЯ К ПОЛИТИЧЕСКОЙ РОЛИ МОРА ЙОКАИ ПОСЛЕ СОГЛАШЕНИЯ 1867 Г.

Виктория М. Кондор

Руководившее революцией и освободительной борьбой 1848—49 гг. среднее дворянство приобрело значительную роль в заключении австро-венгерского соглашения 1867 г. Одна часть среднего дворянства все-таки приняла политическую роль в качестве оппозиции против соглашения в партии левого центра под руководством Калмана Тиса. Мор Йокан являлся руководителем левого крыла партии.

Эта партия своим лозунгом выдвинула полное осуществление национальной независимости. Принадлежавшее к этой партии среднее дворянство руководствовалось в своих стремлениях иллюзией, будто оно сумеет приобрести опять потерянную руководящую

²⁸ Hon, 1867. máj. 10.

²⁹ *Jókai Mór*: A politika a malom alatt c. cikksorozatából csupán azért mutattam be bő részleteket, hogy igazoljam, miszerint ő tudatosan vallja a balközéppárt népet befolyása alatt tartó hivatását — vezető szerepét —; Jókai ezt egész 67 és 75 közötti politikai gyakorlata hebizonyította, ennek tárgyalása azonban már e cikk célkitűzésein túlmenne.

³⁰ L. Hon, 1868. ápr. 24-i beszéde választóihoz, uo. ápr. 28. levele Ludvig Jánoshoz.

политическую роль путем обеспечения национальной независимости, завоеванной в конституции. Но объективная историческая роль этой партии заключалась в том, что она послужила отводом недовольства недовольных соглашением 1867 г. народных масс. Одним из самых выдающихся представителей иллюзий среднего дворянства о приобретении независимости и о собственной руководящей роли являлся Йокан, писатель, журналист и политический лидер. Имеется существенная связь между его политической ролью и литературной деятельностью. Самые крупные и значительные свои романы он писал в 1867—1875 гг., одновременно с оппозиционными боями своей партии. В своих сочинениях он увековечивает давнее героическое прошлое среднего дворянства, и наряду с своими политическими статьями и речами примером этих сочинений он тоже агитирует за дальнейшую борьбу.

Он сам, как и его партия, боялся самостоятельной политики народа и уже в начале 1867 г. в серии статей под заглавием «Политика под мельницей» призывает среднее дворянство к политическому руководству народом с целью препятствовать его самостоятельным политическим стремлениям. Предлагаемая статья приводит обильные отрывки из этой серии статей.

REMARQUES SUR LE RÔLE POLITIQUE DE MAURICE JÓKAI DANS LES ANNÉES SUIVANT LE COMPROMIS AUSTRO-HONGROIS DE 1867

Victoria M. Kondor

La noblesse moyenne qui dirigea la révolution et la guerre d'indépendance de 1848 avait un rôle important à jouer à la conclusion du compromis de 1867. Tout de même une partie de la noblesse moyenne, assuma un rôle politique dans le parti gauche du centre dirigé par Coloman Tisza, opposé au compromis. C'est Maurice Jókai qui fut le dirigeant de l'aile gauche du parti.

Ce parti se fixa pour but à réaliser l'indépendance nationale intégrale. La noblesse moyenne, adhérente à ce parti, fut guidée dans ses efforts par l'illusion de pouvoir reconquérir son rôle dirigeant perdu dans le domaine politique en garantissant l'indépendance nationale à obtenir par voie constitutionnelle. Cependant, ce qui concerne son rôle historique objectif, ce parti fut destiné à désarmer les masses populaires mécontentes du compromis. Un des plus célèbres représentants de la noblesse moyenne, nourrissant des illusions sur la reconquête de l'indépendance nationale et de son propre rôle dirigeant, fut Jókai, écrivain, journaliste et chef du parti politique. Entre son rôle politique et son oeuvre littéraire il y a une corrélation essentielle. C'est dans les années 1867—1875 qu'il écrivit ses romans les plus célèbres et les plus durables, simultanément avec les luttes d'opposition de son parti. Dans son oeuvre il représente le passé héroïque du temps jadis de la noblesse moyenne et, en outre de ses articles et de ses discours politiques, il ne cesse pas par ses oeuvres de faire une propagande pour stimuler à la lutte.

Tout comme son parti, il craignit la politique indépendante du peuple et déjà au commencement de l'année 1867, dans la série d'articles intitulée «A politika a malom alatt» («Politicaillerie»), pour entraver les efforts du peuple vers une politique indépendante, il fait appel à la noblesse moyenne de le conduire dans le domaine politique. La présente étude comporte d'amples fragments de cette série.